

Késő római jog és adminisztráció¹

A JOG KODIFIKÁLÁSA

A római jogtudomány klasszikus korszaka a 3. században lezárult, de az ezt követő időszak sem maradt nagy teljesítmények nélkül: a késő római kor volt az, amely a korábbi és a kortárs jog írásba foglalásával megmentette azt a feledéstől. A 3. század végén két, ránk nem maradt magángyűjteményben foglalták össze az addigi császári rendelkezéseket, a *Codex Gregorianus*ban (Hadrianustól Diocletianusig) és a *Hermogenianus*ban (főleg Diocletianus rendelkezései). II. Theodosius és III. Valentinianus 429-ben rendelte el az összes addigi császári rendelkezés összefoglalását I. Constantinustól kezdve, amely 439. január elsejével lett hatályos (*Codex Theodosianus*). Mivel elméletileg az összes addigi rendelkezést tartalmazta, lehettek benne ellentmondások és elavult rendeletek is, ezért eredetileg tervbe vették egy második, ellentmondásoktól mentes *Codex* kiadását is, ez azonban nem valósult meg. Helyette egy új rendelettel menet közben lehetővé tették az ellentmondások kijavítását az eredeti, még be nem fejezett *Codex*ben. Ennél is nagyobb munkába kezdett Iustinianus, aki 528-ban elrendelte egy, a császári rendeleteket tartalmazó *Codex* kiadását, amely már eleve az ellentmondások kiküszöbölésével és a régi rendeletek modernizálásával számolt, ránk csak a második, átdolgozott kiadás maradt (*Codex Iustinianus*, 529). 529-ban kezdték meg a régi jogtudósok írásainak kivonatolását és tematikus összefoglalását, amely 529-ban jelent meg *Digesta* vagy *Pandektai* néven.² Ezenkívül 529-ban kiadtak egy jogi tankönyvet is *Institutiones* címmel, amely főleg Gaius munkájára támaszkodott. A *Codex* kiadása után megjelenő törvényeket *Novellae* címen³ gyűjtötték össze. A iustinianusi kodifikáció eredményeként létrejött munkákat (*Institutiones*, *Digesta*, *Codex Iustinianus*, *Novellae*) összefoglalóan *Corpus Iuris Civilis*nek nevezik.

---

¹ Fordította, a jegyzeteket és a bevezetőket írta: ILLÉS IMRE ÁRON (I. I. Á.), PALOTÁS GYÖRGY (P. GY.) és VARGA FERENC (V. F.).

² Az összeállítás elveiről, amelyek szintén egy ellentmondásoktól, átfedésektől mentes gyűjtemény megalkotását célozták, magyarul l. DIÓSDI 1973, 23–24. A *Digesta* elnevezés a latin „*digerere* ~ kategóriák szerint elrendezni” igéből származik, a görög *Pandektai* jelentése pedig „mindent magában foglaló”.

³ Több ilyen című gyűjtemény is volt, egyrészt a *Codex Theodosianus*hoz képest „új” rendeleteket, másrészt a *Codex Iustinianus* követőket összefoglalók.

Codex Theodosianus 1.1.5 (A *Codex Theodosianus* terve)

Imperator Theodosius és Valentinianus Augustusok a *senatusnak*.⁴

Úgy határoztunk, hogy a *Codex Gregorianus* és a *Hermogenianus* mintájára minden olyan császári rendelkezést (*constitutiones*) össze kell gyűjteni, amelyeket a dicső Constantinus és az őt követő megistenült (*Divi*) uralkodók, valamint mi magunk hoztunk, és amelyek az *edictumok* erején vagy általános érvényű, szent (jogon) (*sacra generalitas*)⁵ alapulnak. Először is a *titulusokat*,⁶ amelyek az egyes témákat jelölik, úgy kell elkülöníteni, hogy ha egy rendelkezés különböző fejezetei több *titulushoz* tartoznak,⁷ akkor (minden fejezetet) oda kell beilleszteni, ahova (a bennük tárgyalt téma alapján) illik. Azután, ahol a (különböző rendelkezések) változatossága alapján kétértelműség keletkezik, ott a szövegek időrendje alapján kell dönteni, és nem csupán a *consuli* és uralkodói évek vizsgálatával, hanem magának a műnek a felépítése alapján,⁸ amely nyilvánvalóvá teszi, hogy a legújabb az érvényes.⁹ Végül a rendelkezéseknek azon részét kell megtartani, amelyek az adott témára vonatkoznak, a többit, amelyek nem szükségesek az ügy megerősítéséhez, mellőzni kell.¹⁰ Bár egyszerűbb és igazságosabb is (lenne) az újabb rendelkezések által érvénytelenítettek mellőzésével csak a még érvényben lévőket kifejteni, vegyük figyelembe, hogy ezt és a korábbi *Codexeket* is igen gondos férfiak állították össze, akik tudományos munkájuk révén olyan rendelkezéseket is ismernek, amelyek feledésbe merülve kikoptak a gyakorlatból, hiszen (eredetileg azért alkották meg őket,) hogy saját koruk ügyeire legyenek érvényesek.¹¹ (Ezért) e harmadik (*Codex*) szerkesztői e három *Codexből* valamint az egyes *titulusok* témájához kapcsol-

⁴ A *Codexek* jelölik, hogy az adott *constitutiót* mely császárok bocsátották ki és kihez intézték, valamint a végén többé-kevésbé pontos keltezés is szerepel: a *consulok* jelölésével megadják az évet, többnyire a hónapot, napot, várost, esetleg azon belül is a pontos helyet.

⁵ Ellentétben a specifikus, egyedi rendelkezésekkel.

⁶ A *Codexekben* és a *Digestában* tematikus rendben szerepelnek a *constitutiók* illetve a jogtudósok töredékei, az ilyen tematikus csoportok a *titulusok*, „címek”.

⁷ Más értelmezés szerint „ha a különböző fejezetbeosztást követően egy rendelkezés több *titulushoz* is tartozik”.

⁸ A *constitutiók* a *titulusokon* belül időrendben szerepelnek.

⁹ Vö. Mod. Dig. 1.4.4: „A későbbi rendelkezések erősebbek a korábbiaknál.”

¹⁰ Ha a szöveg elejét hagyták el, akkor ezt a „*post alia* ~ egyebek után,” ha a végét, akkor az „*et cetera* ~ és a többi” kifejezésekkel jelölték.

¹¹ Azaz a *Codex Gregorianusban*, a *Hermogenianusban* és (az eredeti koncepció szerint) a *Theodosianusban* is lehetnek régi, elavult, már érvénytelen, esetleg egymásnak ellentmondó rendelkezések, ezzel szemben l. a következő szemelvényt valamint a későbbi *Digesta* és *Codex Iustinianus* vonatkozó rendelkezéseit.

lódó jogtudósi értekezésekből (*tractatus*) és válaszokból (*responsum*)¹² össze fognak állítani egy másik (*Codexet*), amelyben nem lesz sem hiba, sem kétértelműség, és amely nevünkben kihirdetve mindenki számára bemutatja, hogy mit kell követni és kerülni.¹³ Egy ilyen nagy munka végrehajtására és a *Code*-*rek* összeállítására – amelyek közül az első¹⁴ az általános rendelkezéseket minden ellentmondásukkal együtt gyűjti össze, semmit sem hagy ki magából, amit (példaként) lehet felhozni, és csak a szavak felesleges bőségét utasítja vissza, a második viszont az összes jogi ellentmondás kiküszöbölésével az élet tanítóiskolája lesz – egyedülállóan megbízható, kiforrott tehetségű férfiakat kell választani, akik, miután az első *Codexet* a mi bölcsességünknek és a köz tekintélyének bemutatják, a másikkal fognak behatóan foglalkozni, míg kiadásra méltó nem lesz. Tudja meg méltóságotok (*vestra amplitudo*), hogy a következő személyeket választottuk: a fényesség (*inlustris*)¹⁵ Antiochust, volt *quaestor*, jelenlegi *praefectus*;¹⁶ a fényes Antiochust, *quaestor sacri palatii*;¹⁷ a tekintélyes (*spectabilis*)¹⁸ Theodorus, *comes*¹⁹ és *magister memoriae*;²⁰ a tekintélyes Eudiciust és Eusebiust, *magister scrini*ket;²¹ a tekintélyes Iohannest, aki *sacrariumunk* *comes*e volt;²² a tekintélyes Comazót és Eubulust, akik *magister scrini*ik voltak és Apellest, az igen ékesen szóló tudóst. Bízunk abban, hogy ezen örökkévalóságunk által kiválasztott személyek minden igen tanult embert alkalmazni fognak annak érdekében, hogy közös erőfeszítéseikkel, miután a helyes életmódot megvizsgálják, a hamis törvényt kizárják. Ha pedig a jövőben kell majd valamilyen (rendelkezést) kihirdetni, akkor az olyannyira érvényes lesz egyesített birodalmunk másik részében is, hogy nem valami kétes hitelességre és nem is magánemberek tanúságára fog támaszkod-

¹² Egy arra felhatalmazott jogtudós szakvéleménye vitás kérdésben.

¹³ A munka sohasem készült el, valószínűleg egy, a későbbi *Digestához* hasonló mű lett volna.

¹⁴ A megvalósult *Codex Theodosianus*.

¹⁵ A legmagasabb *senatori* rangosztály.

¹⁶ *Gesta Senatus* 4-ben volt (esetleg tiszteletbeli) *praefectus*ként (*ex ... praefecto*) szerepel. A tisztséghoz l. 24. oldalon.

¹⁷ E tisztségről l. a Cassiodorus szemelvényt a 27–29. oldalon.

¹⁸ A második *senatori* rangosztály.

¹⁹ Theodorus a *comites consistoriani*, azaz a császári tanács (*consistorium sacrum*) tagjai közé tartozott.

²⁰ A császárhoz intézett kérvényekkel foglalkozó hivatal vezetője.

²¹ A *scriniumok*, „íródák”, voltak azok a szervek, amelyek a birodalmi közigazgatás különböző írásbeli ügyeit (kérvények megválaszolása, jogi állásfoglalás stb.) intézték. Egy-egy *scrinium* vezetője a *magister scrinii* volt.

²² Itt a *sacrarium* a *consistorium sacrum*ra utal.

ni, hanem abból a birodalomrészből, ahol kibocsátották, szent levelünkkel át kell küldeni a másik rész *scriniuma*iba, hogy átvegyék és a rendeletek ünnepélyességével közhírré tegyék. Illő, hogy ezen átküldött rendelkezést átvegyék és vitathatatlanak tekintsék, úgy, hogy módosítása és hatálytalanítása a mi kegyelmességünknek van fenntartva. Szükséges tehát, hogy kölcsönösen kihirdessék ezeket, de (a fentiektől) eltérő módon ne vegyék át. ÉS A TÖBBI.

Constantinopolis, 429. március 26.

Codex Theodosianus 1.1.6 (A *Codex Theodosianus* szerkesztési elveinek módosítása)

Ugyanazok az Augustusok.

[...] 1 Annak érdekében, hogy e röviden összefoglalt szövegek mégis világosak legyenek, megengedjük e munka szerkesztőinek, hogy a felesleges szövegeket eltávolítsák, a szükséges dolgokat hozzáfűzzék, a kétértelműségeket megváltoztassák, az ellentmondásokat kijavítsák, hogy ezek segítségével minden rendelkezés meg legyen világítva. [...] 3 ... Semmi sem akadályozhatja, hogy elkészüljön e *Codex*, amely minden ügyben és bíróságon érvényes lesz, és nem hagy helyet önmagán kívül semmi új rendelkezésnek, kivéve annak, ami e *Codex* kibocsátása után lesz kihirdetve.

Constantinopolis, 435. december 20.

*Codex Iustinianus: Haec, quae necessario*²³ (A *Codex Iustinianus* terve)

Imperator Iustinianus Augustus a *senatus*nak.

Úgy határoztunk, hogy ezeket (a rendelkezéseket), amelyeket már több korábbi uralkodó is kijavítandónak ítélt, de ennek ellenére egyikük sem vállalkozott arra, hogy ezt véghezvigye, most a mindenható Isten segítségével a köznek adományozzuk és ezáltal a perek bőségét lecsökkentjük, úgy, hogy megnyirbáljuk a császári rendelkezések azon tömegét, amelyeket a három *Codex* – a *Gregorianus*, a *Hermogenianus* és a *Theodosianus* – tartalmaz, valamint (azok tömegét is,) amelyeket a *Codex*ek kibocsátása után az isteni emlékeztető Theodosius, valamint az őt követő többi korábbi uralkodó és a mi kegyelmességünk rendelt el, és (ezek helyett) a mi szerencsés (*felix*) nevünkben²⁴ egyetlen *Codex*et állítunk össze, amelybe össze kell majd gyűjteni mind a fent említett három *Codex* rendelkezéseit, mind az ezek után kibocsátott újabb rendelkezéseket. 1 [...] ²⁵ 2 Kifejezetten megengedtük nekik, hogy mellőzve a törvény egé-

²³ A bevezető rendelkezésekre az első néhány szavukkal szokás utalni.

²⁴ A *Codex* munkálatainak sikerességét már maga a császár szerencsés neve is biztosítja.

²⁵ A szerkesztőbizottság tagjainak felsorolása.

szére nézve felesleges bevezetőket, valamint ismétléseket és az ellentmondásokat – kivéve ha a joganyag elrendezését segítik –, továbbá azokat (a rendelkezéseket), amelyek már nincsenek szokásban, ugyanezen három *Codex*ből és az újabb rendelkezésekből (*novellae constitutiones*) a hiteles, tömören megfogalmazott törvényeket összegyűjtsék és a megfelelő *titulus*ok alá rendezzék; ahol a célszerűség ezt kívánja, ott az eredeti szöveget egészítsék ki, rövidítsék le, vagy akár változtassák meg; az (ugyanarra vonatkozó), de különböző rendelkezésekben szereplő (részeket) gyűjtsék egybe; a rendelkezések értelmét tegyék világosabbá. De mindezt úgy (tegyék,) hogy ugyanezen rendelkezések időrendje ne csak a nap és a *consul*i év jelöléséből derüljön ki, hanem a rendelkezések elrendezéséből is, azaz a korábbiakat tegyék az első helyre, a későbbieket az utolsóra. Ha pedig valamely rendelkezéseket a régi *Codex*ekben vagy azokban, amelyek az újabb rendelkezéseket tartalmazzák, a nap és a *consul*i év jelölése nélkül találunk, ezeket is vegyék bele (a gyűjteménybe), és a keltetés hiánya miatt ne kételkedjenek a rendelkezések általános erejében, hiszen nyilvánvaló, hogy ezek általános érvényű rendelkezésnek számítanak, amelyek, noha meghatározott személyek kérelmére bocsáttattak ki vagy eredetileg eseti rendelkezések voltak,²⁶ a rendelkezés hasznossága miatt ebbe az új *Codex*be is bele fognak kerülni. 3 Siettünk ezeket a tudomásotokra²⁷ hozni, hogy tudjátok, mivel foglalkozunk nap nap után a köz érdekében, arra törekedve, hogy a hiteles és kétségbevonhatatlan császári rendelkezéseket egy *Codex*be gyűjtsük, annak érdekében, hogy csak ebből, a mi boldog nevünkben kibocsátandó *Codex*ből lehessen idézni a császári rendelkezéseket, hogy az összes bíróságon a pereket gyorsabban eldönthessék.²⁸

Constantinopolis, 528. február 13.

Codex Iustinianus: Summa rei publicae (A *Codex Iustinianus* kibocsátásáról)

[...] 3 Gondunk volt arra, hogy ezt az örökké érvényben maradó (*Codexet*) magasságot²⁹ ítéletére bizzuk, hogy tudja meg minden pereskedő és ékesszóló „ügyvéd”, hogy a perek során többé már nem hivatkozhatnak a három, már említett, régi *Codex* rendelkezéseire, sem az úgynevezett újabb rendelkezésekre (*novellae*), hanem csak a mi *Codex*ünkbe felvett rendelkezéseket alkalmazhatják. Aki ez ellen merészel tenni, azt csalás (*falsum*) büntetvével kell vádolni, mivel a perek eldöntésére elegendő a mi *Codex*ünk ugyanezen rendelkezéseire

²⁶ *Pragmatica (sanctio)*: különösen fontos, általános érvényű rendelkezések, többnyire bizonyos csoportokra vonatkozóan (testületek, privilegizált csoportok).

²⁷ Ti. a *constantinopolisi senatus* tudomására.

²⁸ Ti. a kevesebb ellentmondás miatt kevesebb vita lesz a jogértelmezésről.

²⁹ *Mena praefectus praetorio*.

történő hivatkozás, felhasználva a jog régi értelmezőinek munkáit.³⁰ Ne származzon kétség abból a tényből, hogy egyes rendelkezések a nap és a *consuli* év megjelölés nélkül állnak, vagy meghatározott személyek számára bocsátattak ki, mivel kétségtelen, hogy mindezek általános érvényű rendelkezésnek számítanak. De ha a régi jogot értelmező munkák ugyanezen rendelkezések szavaiból elvesznek, hozzátesznek vagy ezeket megváltoztatják – amit a fent nevezett kiváló férfiaknak³¹ kifejezetten megengedtünk –, akkor senki sem idézheti ezekből a módosított rendelkezést, hanem csak a jogértelmező véleményét javasolhatja, ami csak akkor érvényes, ha a mi *Codex*ünk rendelkezéseivel nem ellentétes. 4 Elrendeljük továbbá, hogy ha egyes eseti rendelkezések, amelyeket nem vettünk fel a mi *Codex*ünkbe, városokra, testületekre, kollégiumokra, irodákra, hivatalokra vagy egyes személyekre vonatkoznak, akkor mindenképpen érvényesek maradnak, amennyiben speciális jótétleménnyel valamilyen kiváltságot biztosítanak; de ha bizonyos (egyéb) rendelkezések gyanánt jöttek létre, akkor csak abban az esetben érvényesek, ha a mi *Codex*ünk egy rendelkezésével sem ellentétesek. Úgy véljük, amennyiben a köz hasznára szükségese, szintén érvényesek azok, amelyek magasságod bíróságán, vagy egyéb polgári vagy hivatali bíróságok vagy katonai főhadiszállások összeírásaiban szerepelnek, és közkiadásokra vagy egyéb közügyre vonatkoznak. 2 A te fényes és magasságos tekintélyed az állam és a mi rendelkezéseink teljesítése iránti vele született buzgóságával gondoskodjon arról, hogy ugyanezen *Codex* a szokásos rendeletek kibocsátásával minden nép tudomására jusson, és a mi isteni aláírásunkkal ellátott *Codex* szövegét is küldje meg az összes hatalmunk alatt álló tartományba, hogy ily módon a mi *Codex*ünk rendelkezései mindenki tudomására juthassanak, hogy a mostani ünnepektől fogva, azaz 529. április 16-tól a rendelkezésekre a mi *Codex*ünk alapján hivatkozzanak.

Constantinopolis, 529. április 7.

I. I. Á.

A CSÁSZÁRI ELŐTERJESZTÉS KÖZFELKIÁLTÁSSAL (*ACCLAMATIO*) TÖRTÉNŐ FOGADÁSA

A háborúból diadalmasan hazatérő császárt az ókorban győzelmi névvel és hangos ünnepléssel köszöntötték, ennek mintájára a *senatorok* az alábbi éljenzést kiáltották egyszerre 438-ban a római *senatusban* II. Theodosius (408–450) és a *Codex Theodosianus* befejezésének tiszteletére.

³⁰ Itt már esetleg a *Digesta*-terve is a szemük előtt lebeghetett.

³¹ Ti. a szerkesztőbizottságnak.

Codex Theodosianus: *Gesta Senatus Romani de Theodosiano* 5.

Feléljük kiáltották:

„Augustusok Augustusai, legkiválóbb Augustusok!”

– Nyolcszor mondták.

„Az Úr Titeket adott számunkra, az Úr őrizzen meg Titeket számunkra!”

– Huszonhétszer mondták.

„Kegyes és szerencsés római császárok, uralkodjatok hosszú évcikig!”

– Huszonkétszer mondták.

„Az emberiség javára, a *senatus* javára, az állam javára, mindenki javára!”

– Huszonnégyyszer mondták.

„Reménységünk bennetek, üdvösségetek bennünk!”

– Huszonhatszor mondták.

„Bárcsak örvendeztetne (minket), hogy Augustusaink örökké élnek!”

– Huszonkétszer mondták.

„Miután megbékéltettétek a világot, személyesen tartsatok diadalmenetet!”

– Huszonnégyyszer mondták.

„Ezek a *senatus* kívánságai, ezek a római nép kívánságai!”

– Tízszor mondták.

„Drágábbak (vagytok) gyermekeinknél, drágábbak szüleinknél!”

– Tizenhatszor mondták.

„Besúgók elpusztítói, ármánykodások elpusztítói!”

– Huszonnyolcszor mondták.

„Általatok tisztségeink, általatok vagyunk, általatok mindenünk!”

– Huszonnyolcszor mondták.

„Általatok katonai erőnk, általatok törvénycink!”

– Hússzor mondták.

„Köszönetet mondunk rendelkezésetekért!”³²

– Huszonháromszor mondták.

„Eltávolítottátok a császári rendeletekből a kétértelműséget!”

– Huszonháromszor mondták.

„A kegyes császárok ily módon gondoskodnak!”

– Huszonhatszor mondták.

„A vitás ügyekről gondoskodtok, a békéről gondoskodtok!”

– Huszonöttször mondták.

---

³² A latin szövegben említett *dispositio* ebben az esetben konkrétan azt a rendelkezést jelenti, amellyel kiadták a *Codex Theodosianus*st.

„Legyen számos *codex*³³ (az állami) hivatalokban (*officia*)!”³⁴

– Tízszer mondták.

„Legyenek azok a császári irodákban (*in scriniis publicis*)³⁵ lepecsételve!”

– Húszszor mondták.

„Legyen több *codex*, hogy ne lehessen meghamisítani őket!”

– Huszonötször mondták.

„Jegyezzék fel az összes *codexet* írásban, hogy ne lehessen meghamisítani őket!”

– Tizennyolcszor mondták.

„Ehhez a *codex*hez, melyet a császári rendeletek szerkesztői (*constitutionarii*)³⁶ másolnak, ne írjanak jogi kommentárokat!”

– Tizenkétszer mondták.

„Azt kívánjuk, hogy a *codexek* állami költségen legyenek a császári irodákban!”

– Tizenhatszor mondták.

„Ó, Faustus, élj boldogan!”

– Tizenhétszer mondták.

„Ó, legyél másodjára is *consul*!”

– Tizenötször mondták.

„Mindent rendbe hozol, senkit sem sértesz meg!”

– Tizenötször mondták.

„Az összeállított *codexeket* küldjék el a *provinciákba*!”

– Tizenegyszer mondták.

„Az oly nagy jótétemények méltó hírvivője (*perlator*) vagy!”

– Tízszer mondták.

„Ó, Paulus, élj boldogan!”

– Tizenkétszer mondták.

„Ó, legyél *consul*!”

– Tizenegyszer mondták.

„Azt kívánjuk, hogy a császári irodákban legyenek (a *codexek*)!”

– Tizenötször mondták.

---

³³ Ti. másolat.

³⁴ Az eredetileg kötelesség, feladat jelentésű *officium* szó a birodalmi terminológiában a főtisztviselők hivatalát jelentette.

³⁵ A *scrinium*hoz l. 21. jegyzet.

³⁶ A késő császárkorban a *constitutionariusok* azok a megbízott hivatali személyek voltak a központi törvényhozásban és adminisztrációban, akik az egyes császári rendelkezéseket (*constitutio*) lemásolták a különböző hivatalok számára. Feladatuk volt ezenkívül a törvények szövegeinek folyamatos ellenőrzése is.

„A *praefectura*³⁷ kötelessége az intézkedés!”

– Tizenkétszer mondták.

„Minden egyes *praefectus* használja a saját pecsétjeit!”

– Tizenötször mondták.

„Minden tartományi hivatalban legyen egy-egy törvénykönyv!”

– Tizenkétszer mondták.

„Azt kívánjuk, hogy kérelemre (*ad preces*)³⁸ semmilyen törvényt ne hirdessenek ki!”

– Huszonegyszer mondták.

„Ó, Aëtius, élj boldogan!”

– Tizenötször mondták.

„Ó, legyél harmadjára is *consul*!”

– Tizenháromszor mondták.

„Épségben és biztonságban vagyunk az oltalmadnak hála!”

– Tizenkétszer mondták.

„(Épségben és biztonságban vagyunk) oltalmadnak, fáradtságos munkádnak hála!”

– Tizenötször mondták.

„Ó, Faustus, élj boldogan!”

– Tizenháromszor mondták.

„Ó, legyél másodjára is *consul*!”

– Tízszor mondták.

„Azt kívánjuk, hogy a *senatus* kívánságait add tovább (a császárnak)!”

– Hússzor mondták.

„Törvények megőrzője, rendeletek megőrzője!”

– Tizenhatszor mondták.

„A birtokosok minden jogait ezek az alattomos eljárások összezavarják!”³⁹

– Tizenhétszer mondták.

(438)

P. Gy.

---

³⁷ A *praefectus praetorio* hivatalával kapcsolatban l. a 24. oldalon.

³⁸ A magánszemélyek kérvényt, (*preces*) intézhettek az uralkodóhoz. Mivel a petíciót rendszerint nem kísérte bizonyíték, bizonyítás, a császári választ, a leiratot (*rescriptum*) fenntartással adták „ha a kérések az igazságon alapulnak” (*si preces veritate nituntur*). De az itt szereplő „kérelem” valószínűleg nem ebben a konkrét értelemben szerepel, hanem pusztán arról van szó, hogy a befolyásos személyek ne alakíttathassák a jogot saját érdekeik szerint.

³⁹ A szöveg itt valószínűleg az egyéni kérelmekre (*preces*) utal vissza.

AZ URALKODÓI RENDELETEKRŐL ÁLTALÁBAN

A császári rendeletekre és leiratokra vonatkozó *constitutió*k ből egyrészt képet kaphatunk bizonyos máig élő jogelvekről, másrészt a hol gyengébb, hol erősebb császári hatalom törvényhozással kapcsolatos problémáiról.

Codex Theodosianus 1.1.1

Imperator Constantinus Augustus a *lusitan*oknak.

Mostantól fogva a nap és a *consuli* év megjelölése nélküli rendeletek (*edicta*) és rendelkezések (*constitutiones*)⁴⁰ érvénytelenek.

Savaria, 322. július 26.

ÉRTELMEZÉS (*Interpretatio*):⁴¹ Azok a törvények, amelyeket a nap és a *consuli* év megjelölése nélkül bocsátanak ki, nem érvényesek.

Codex Theodosianus 1.1.2

Ugyanazok az Augustusok⁴² Flavianusnak, *praefectus praetorio Illyrici et Italiae*nak.

Nem tűrjük el, hogy bárki figyelmen kívül hagyja, vagy ne ismerje fenségünk hosszas és alapos megfontolásával kibocsátott rendelkezéseit.⁴³

Vincentia, 391. május 27.

ÉRTELMEZÉS: Mindenkinél ismernie kell a törvényeket, és senkinek sem szabad semmibe venni a rendeleteket.

Codex Theodosianus 1.1.3

Ugyanazok az Augustusok Aurelianus *praefectus urbin*ak.

A rendelkezések nem a korábban végbement tetteket vádolják, hanem a jövőbeni tetteknek szabnak szabályt.

Constantinopolis, 393. február 27.

---

⁴⁰ A *Codex Iustinianus*ban (1.23.4) a rendeletek és rendelkezések helyett „magán-személyeknek biztosított jótétemények” állnak.

⁴¹ A *Codex Theodosianus* egyes rendeleteit értelmező parafrázis követi, amely nem képezte az eredeti *Codex* részét.

⁴² Valentinianus, Theodosius és Arcadius. Ez a rész is jól mutatja, hogy a *Codex* hiányos, mivel az 1. és a 2. *constitutio* között az eredetiben még állnia kellett legalább egy *constitutiónak*, amit Valentinianus, Theodosius és Arcadius bocsátott ki, hiszen a keltezés és a többszám miatt az ugyanazok az Augustusok nem utalhat az egy Constantinusra.

⁴³ A *Codex Iustinianus*ban (1.18.12) egyszerűen „uralkodói rendelkezéseket”.

ÉRTELMEZÉS: A törvények nem azt büntetik, ami az őket megelőző időben ment végbe, hanem a jövőre nézve rendelik el, hogy mit kell figyelembe venni.

Codex Theodosianus 1.1.4

Ugyanazok az Augustusok Victoriushnak, *proconsul Asiaenak*.

Az általános szabályt (*generale praeceptum*) az egyedi kedvezmény (*beneficium speciale*) elé kell helyezni.⁴⁴

Constantinopolis, 393. augusztus 22.

ÉRTELMEZÉS: A mindenkire egyformán kötelező erejű törvényt nem hatálytalanítja egyetlen személy vagy ügy.⁴⁵

Codex Theodosianus 1.2.2

Ugyanaz az Augustus⁴⁶ a néphez.

Bármilyen módon is érdemelték ki, a jogellenes császári leiratok (*rescripta, sic!*) nem érvényesek.⁴⁷ Ugyanis a bírónak (*iudices*)⁴⁸ inkább azt kell követni, amit a közjog előír.

Róma, 315. augusztus 29.

ÉRTELMEZÉS: Akármit is eszközölnek ki az uralkodótól, ha ellentétes a törvényekkel, akkor nem érvényes.

Codex Theodosianus 1.2.3

Ugyanaz az Augustus Septimius Bassus *praefectus urbinak*.

Ha azt kéri tőlünk, hogy a jog szigorát egy adott esetben mérsékeljük vagy enyhítsük, akkor azt kell szem előtt tartani, hogy a (vonatkozó) rendelet kibocsátása előtt kieszközölt leirat érvényes, és a későbbi leirat nem rontja le a korábbi hatályát. Amelyet azonban később csaltak ki, annak semmi ereje sincs,

---

⁴⁴ Nem szabad összetéveszteni a „*lex specialis derogat legi generali* ~ a különös törvény lerontja az általános törvényt” elvvel!

⁴⁵ Azaz ha valamilyen speciális esetben egy-egy személy mentességet kap alóla.

⁴⁶ Constantinus.

⁴⁷ E rendeletek egyrészt a császári hatalmat korlátozzák, ugyanakkor részben arról lehet szó, hogy ha a császárnak adott esetben engednie is kellett a – befolyásos – kérelmezőnek, ez nem marad érvényes, ha egyébként nem lehetne érvényes.

⁴⁸ Itt és a továbbiakban, a bírónak fordított – és eredetileg valóban csak bírót jelentő – *iudex* többnyire tágabb értelemben szerepel, és a birodalmi adminisztráció fontosabb tisztségviselőit, helyenként kifejezetten a helytartókat jelöli, akik természetesen többnyire igazságszolgáltatási feladatokat is elláttak.

kivéve, ha összhangban van a törvényekkel, különösen mivel a méltányosság és a jog közötti értelmezés egyedül nekünk van fenntartva.

316.⁴⁹ december 3.

I. I. Á.

A TÖRVÉNYSZÜNETEK

Már Róma történetének kezdetein voltak olyan napok, amelyeken – ünnepi vagy baljós voltuk miatt – nem lehetett pereskedni, hivatalos ügyeket intézni, népgyűlést tartani. A *principatus* idején a hivatalos és állandó törvénytörvényes részen az uralkodói család ünnepeihez, részen a gazdasági tevékenységekhez igazodtak, ezenkívül természetesen számos egyéb, helyi variáns is volt (pl. helyi választások, ünnepek).⁵⁰ A *dominatus* idején pedig már megjelennek a keresztény ünnepek is.

Codex Theodosianus 2.8.19

Imperator Valentinianus, Theodosius és Arcadius Augustusok Albinus *praefectus urbin*ak.

Elrendeljük, hogy minden nap pereskedésre alkalmas legyen. Csak azok maradhatnak törvénykezési szünnapok, amelyek az évnek azon két hónapjába tartoznak,⁵¹ amelyek a munka nyugalomához kellene, csillapítani a nyári meleget és betakarítani az őszi termést. 1 Január első napját is átengedjük a szokott nyugalomnak. 2 E (szünnapokhoz) hozzáadjuk még a legnagyobb városok, Róma⁵² és Constantinopolis⁵³ alapításának napját (*natalicii dies*), amely napokon szüneteljen a jog(szolgáltatás), mivel maga a jog is e két városból ered. 3 Ugyanilyen megfontolás alá soroljuk a húsvét szent napjait, ti. a hét megelőzőt és a hét következőt, nemkülönben a vasárnapokat,⁵⁴ amelyek szabályosan követik egymást. 4 Hasonló tisztelettel kell rendelkeznie a születésünk és hatalomra jutásunk évfordulóinak is.

Róma, 389. augusztus 7.

---

⁴⁹ A keltezés vagy a címzés hibás, mivel a *consulok* (Sabinus és Rufinus) 316-ra utalnak, Bassus viszont 317. május 15. és 319. augusztus 31. között volt *praefectus urbi*.

⁵⁰ Vö. *lex Irnitana* „K” és 82.

⁵¹ Az Értelmezés szerint két-két hónap.

⁵² Április 21.

⁵³ Május 11.

⁵⁴ Itt még a pogány *dies Solis* (a Nap napja), de az Értelmezésben már az Úr napja szerepel.

ÉRTELMEZÉS: Elrendeljük, hogy az év minden napján törvényesen lehessen meghallgatni a peres ügyeket. Jóllehet a törvény négy hónapot áténged a betakarításnak, de ezt a *provinciák* helyi viszonyainak és a földbirtokosok jelenlétének megfelelően kell tenni úgy, hogy június 24-től augusztus 1-jéig az aratás miatt legyen törvényszünet, augusztus 1-jétől augusztus 23-ig lehessen pereskedni, majd augusztus 23-tól október 15-ig a szüret miatt ismét törvényszünet legyen. A vasárnapokon, amelyek ünnepnapok, sem lehet sem pert meghallgatni, sem adósságot behajtani. A húsvét napjai is szentek, mind a hét megelőző, mind a hét következő. Azt akarjuk, hogy az Úr születését és megjelenésének ünnepét is a pereskedők lármája nélkül ünnepeljék meg. Illő továbbá, hogy az uralkodó születését és trónra jutását is hasonló tiszteletben részesítsük.

I. I. Á.

A KORÁBBI JOGTUDÓSOK VÉLEMÉNYEINEK ALKALMAZHATÓSÁGA

Ez az ún. idézési törvény (*lex citationis*) amellelt, hogy számunkra kiválóan mutatja a régi jogászok tekintélyét és a korábbi jog továbbélését, a korabeli, a különböző jogi munkák, eltérő szakvélemények tengerében fuldokló, *principatus* kori elődeiknél többnyire kevésbé képzett bírónak mentőövet adott arra nézve, hogy melyik korábbi véleményt kövessék, hiszen minden jogi megfontolás nélkül, mechanikusan, az egyes nézeteket képviselők összeszámolásával kellett kiválasztaniuk a követendő véleményt.

Codex Theodosianus 1.4.3

Imperator Theodosius és Valentinianus Augustusok Róma város *senatus*-ának.

EGYEBEK UTÁN. Papinianus,⁵⁵ Paulus,⁵⁶ Gaius,⁵⁷ Ulpianus⁵⁸ és Modestinus⁵⁹ összes írását megerősítjük úgy, hogy Gaiust ugyanaz a tekintély illesse meg,⁶⁰ mint Paulust, Ulpianust és a többieket, és az összes művére lehessen hivatkozni. Azoknak a véleményeit (*sententia*) is, akiknek a művcit és vélemény-

---

⁵⁵ A legtekintélyesebb jogtudós, 212-ben végezték ki.

⁵⁶ Papinianus segéde, a 3. sz. első harmadában aktív.

⁵⁷ Az egyetlen klasszikus jogtudós, akinek teljes műve fennmaradt, 180 k. halt meg.

⁵⁸ Az egyik legnagyobb hatású, rendszerező jogtudós, 223-ban halt meg.

⁵⁹ Az utolsó klasszikus jogtudós, 239 után nem sokkal halhatott meg.

⁶⁰ E kitétele azért lehetett szükség, mert Gaius tekintélye a klasszikus korban nyomába sem ért a többi itt idézett szerzőnek, később azonban nagyon népszerű lett.

nyeit a fent nevezettek mind a saját műveikben felhasználták, érvényesnek tartjuk, mint Scaevolának,⁶¹ Sabinusnak,⁶² Iulianusnak,⁶³ Marcellusnak⁶⁴ és mindazoknak (a véleményeit), akikre ezek (ti. a fent nevezettek) hivatkoztak, feltéve, hogy az ő könyveik a régiség bizonytalansága miatt a szövegek összetételével megerősítettek.⁶⁵ Ahol pedig (ezek a jogtudósok) eltérő nézeteket vallanak, a több jogtudós nézete győz, vagy, ha egyenlő a számuk, akkor annak a félnek van nagyobb tekintélye, amelyhez a kiváló tehetségű Papinianus csatlakozik, aki egy-egy személyt még legyőz (tekintélyével), de kettőnek már engednie kell.⁶⁶ Paulus és Ulpianus Papinianus műveihez fűzött kommentárjait viszont, ahogyan ez már régóta megállapított, ⁶⁷ érvénytelené tesszük. Amikor pedig egyenlő lesz azok száma, akiknek tekintélye is egyenlő,⁶⁸ akkor a bírói belátás dönt arról, hogy melyik véleményt kövesse. Elrendeljük, hogy Paulus *Sententiae* c. műve is érvényes legyen.⁶⁹ ÉS A TÖBBI.

426. november 7.

ÉRTELMEZÉS: Ez a törvény azt nyilvánítja ki, hogy mely régi jogtudósok véleményei érvényesek, ezek: Papinianus, Paulus, Gaius, Ulpianus, Modestinus, Scaevola, Sabinus, Iulianus és Marcellus. Ha eltérő nézeteket fogalmaztak meg, akkor az a nézet győz, amelyet többen képviselnek. Ha pedig mindkét oldalon ugyanannyian vannak, akkor annak az oldálnak magasabb a tekintélye, amelyen Papinianus áll, de csak egyenlőség esetén, hiszen Papinianus egy-egy személyt még legyőz (tekintélyével), de kettőnek már engednie kell. Scaevola, Sabinus, Iulianus és Marcellus nem műveikkel szerepelnek itt, hanem csak (ha) az előbb mondottak művei hivatkoznak rájuk. A (*Codex*) *Gregorianust* és a *Hermogenianust* pedig azért mellőzi a törvény, mivel ezeket saját tekintélyük-

⁶¹ A 2. sz. 2. felében aktív, Marcus Aurelius tanácsadója.

⁶² Az 1. sz. 1. felében aktív.

⁶³ Hadrianus tanácsadója, a 2. sz. közepén aktív.

⁶⁴ Antoninus Pius és Marcus Aurelius tanácsadója.

⁶⁵ Erre azért tér ki külön a rendelkezés, mert nem csak kommentárokat írtak a régi jogtudósok műveihez, hanem időnként a szöveget is módosították, így a különböző példányok összevetésére volt szükség az adott jogtudós eredeti véleményének megállapításához. E kitétel gyakorlatilag azt jelentette, hogy az utóbbi jogtudósokat legfeljebb komoly könyvtárral rendelkező tudományos központokban lehetett idézni, hiszen csak ezeken a helyeken volt meg a lehetőség több, régi szöveg összevetésére.

⁶⁶ Azaz csak egyenlőség esetén győz Papinianus „pártja”.

⁶⁷ Vö. *CTh* 1.4.1, különösen azon részek miatt, ahol vitatták Papinianus állításait.

⁶⁸ Azaz egyenlőség esetén Papinianus nem foglal állást az adott kérdésben.

⁶⁹ Vö. *CTh* 1.4.2. E külön megerősítésre azért volt szükség, mert e Paulus neve alatt fennmaradt mű egy 3. század végi kompiláció, amelyet nem ő és nem csak az ő műveiből állított össze.

nél fogva már egy korábbi törvény megerősítette az uralkodói rendelkezésekről és rendeletekről szóló *titulus*ban.⁷⁰ De ezen összes jogtudóstól, a *Gregorianus*-ból, a *Hermogenianus*ból, Gaiustól, Papinianustól és Paulustól kiválogattuk azokat, amelyek a mi időnk jogeseteihez szükségesnek tűntek.

I. I. Á.

A JOGÉRTELMEZÉS JOGA EGYEDÜL A CSÁSZÁRÉ

A késő római birodalom erősen központosított irányítása a jogértelmezésben is megnyilvánult. Míg a *principatus* idején a *ius respondendivel* felruházott jogtudósok jogértelmezését császári tekintéllyel támasztották alá, s e szakvélemények, ha összhangban voltak, törvényerejűek lettek (*legis vicem optinet*, Gai. 1.7), addig annak ellenére, hogy a 426-os *lex citationis* követendőnek ítél bizonyos *principatus* kori jogtudósokat, a dominatus alatt a jogértelmezés már egyre inkább az uralkodónak van fenntartva, s végül Iustinianus alatt már csak kifejezetten a császárnak van joga erre, bár a régi jogtudósok ezen jogát még elismeri.

Codex Iustinianus 1.14.12

Imperator Iustinianus Aulus Demosthenes *praefectus praetorió*nak.

Tudja meg minden bíró, aki birodalmunkban van, hogy ha a császári fenség egy ügyet bírói vizsgálat útján kivizsgált és a szóban forgó feleknek közvetlenül ítéletet mondott, akkor az (az ítélet) nem csak abban a konkrét esetben törvény, amelyben az ítélet született, hanem minden más hasonlóban is. 1 Mi lehet ugyanis nagyobb, mi szentebb a császári fenségnél? Vagy lehet-e valaki akkora göggel eltelve, hogy megvesse az uralkodó véleményét, mikor már a régi jogalkotók is nyíltan és világosan meghatározták, hogy a rendelkezések, amelyek uralkodói rendeletből erednek, törvényerejűek?⁷¹ 2 (1) Amikor tehát azt találjuk a korábbi törvényekben, hogy (egyesek) vitatják, hogy ha egy törvényt az uralkodó már egyszer értelmezett, akkor vajon követendő-e ez az uralkodói értelmezés, akkor egyrészt kinevetjük, másrészt kiigazítandónak tartjuk ezek hiú szörszálhasogatását. 3 Elrendeljük tehát, hogy az összes uralkodói jogértelmezés – akár kérvényre válaszként, akár bíróságokon, akár bármilyen

⁷⁰ Nem maradt fenn.

⁷¹ Vö. Ulp. *Dig.* 1.4.1pr-1: „Az uralkodó akarata törvényerejű ... Amit tehát császár leiratában elrendelt, vagy kivizsgálva eldöntött, vagy amiről nyilatkozott, vagy amiről *edictumot* adott ki, törvénynek tartandó. Ezeket a jogszabályokat közönségesen *constitutió*knak (császári rendeleteknek) nevezzük.” Zlinszky János fordítása, módosításokkal.

egyéb módon lett kifejtve – hatályos és vitathatatlan legyen. Ugyanis ha jelenleg csak az uralkodónak szabad törvényeket hoznia, akkor a törvények értelmezése is a császári hatalom kiváltsága. 4 Ha a perek során kérdés merül fel, vagy ha a per eldöntésére alkalmatlannak vagy kevésbé megfelelőnek tartják magukat, akkor a főtisztviselők javaslatára miért hozzánk fordulnak, és a bírók a törvények kétértelműségével kapcsolatban miért minket kérdeznek, ha nem azért, mert tőlünk származik (a törvények) helyes értelmezése? Vagy ki más lehet alkalmas a törvények talányainak megfejtésére és mindenki számára ismertté tételére, ha nem az, akinek egyedül áll jogában törvényt hozni? 5 Az ilyenfajta nevetséges viták elvetésével jogosan fogja mindenki az uralkodót tekinteni az egyetlen törvényhozónak és az egyetlen jogértelmezőnek: de ez a törvény nem érinti a régi jogalkotókat, mivel nekik e (jogértelmezési) jogot a császári fenség engedte át.

Kihirdetve Constantinopolis hetedik mérföldkövéénél, Iustinianus palotájának új tanácstermében, 529. október 30-án.

I. I. Á.

A FORMULÁRIS ELJÁRÁS FELVÁLTÁSA A COGNITIÓS ELJÁRÁSSAL

A *principatus* korában a szokásos bírói eljárás a *praetori* perrend szerinti formuláris eljárás volt, amely során az igazságszolgáltató *magistratus* a felek meghallgatása után (*in iure*) egy *formulában* nevezte ki a tényleges vizsgálatot végző civil esküdtbíró, és jelölte meg, hogy e bírónak mit kell kivizsgálnia, és e vizsgálat eredményétől függően hogyan kell eljárnia (*apud iudicem*). E *praetori* perrend mellett már a *principatus* idején jelen volt a császári perrend, a *cognitiós eljárás* (*cognitio extraordinaria*),⁷² amely fokozatosan kiszorította a *praetori* perrendet 342-ben kizárólagossá vált. Ezen eljárás során a szóbeliséget felváltotta az írásbeliség, valamint megszűnt a per kettéosztottsága, és egy, a császár által kinevezett – többnyire birodalmi hivatalokban, pl. helytartói székhelyen eljáró – hivatalnokbíró vizsgálta ki az ügyet.

---

⁷² A latin elnevezés abból származik, hogy ezek a bírók eredetileg soron kívül (*extra ordinem*) folytattak vizsgálatot jelentősebb vagy a *praetori* perrendben le nem folytatható ügyekről.

Pauli *Sententiae* 5, 5^A, 1 (FIRA II, p. 392.)⁷³

Peres ügyben az ítélkezhet, aki *imperiummal* és *potestasszal* rendelkezik, vagy akit egy ilyen személy tekintélye alapján jelölnek ki a peres feleknek, vagy aki igazságszolgáltatási joggal bíró városi *magistratus*, vagy akit soron kívül (*extra ordinem*) kérnek az uralkodótól.

Codex Iustinianus 3.3.2

Imperator Diocletianus és Maximianus Augustusok és a Caesarok mondták:

Elrendeljük, hogy a helytartók azokról a peres ügyekről, amelyeket korábban, mivel ők maguk nem tudtak kivizsgálni, segédbírókra bízta (*iudex pedaneus*), saját maguk tartsanak vizsgálatot, mindemellett, ha állami elfoglaltságaik vagy a peres ügyek nagy száma miatt nem tudnak minden ilyen ügyet (személyesen) kivizsgálni, akkor joguk van bírókat kijelölni.⁷⁴ 1 De ezt nem lehet úgy értelmezni, hogy azokban az ügyekben is jogukban áll bírókat kijelölni, amelyeket saját hivatalukból kifolyólag szoktak kivizsgálni. És ezeket a helytartók vizsgálata alá kell utalni, nehogy úgy tűnjön, hogy bíróságaik tekintélye csökkent. A szabad jogállapotról, amelyet korábban is ők vizsgálhattak ki, és a felszabadított státuszról maguk a helytartók ítélkezzenek.

294. július 18.

Codex Iustinianus 2.57(58).1

Imperator Constantius és Constans Augustusok Marcellinusnak, Phoenice helytartójának.

A jogi formulákat (*iuris formulae*) teljességgel hatályon kívül helyezzük, mivel a megfelelő kifejezések keresgélése lelassítja az emberek ügyeit.

342. január 22.

I. I. Á.

A SZOKÁSJOG HATÁLYA

A *dominatus* központosító törekvéseinek megfelelően a közvetlen császári irányítás alatt nem álló szokásjog (*consuetudo*) – amely korábban az írott törvényeket is hatálytalaníthatta (Iul. *Dig.* 1.3.32.1) – hatásköre is csökkent.

---

⁷³ E műről l. 69. jegyzet.

⁷⁴ Ti. maguk helyett.

Codex Iustinianus 8.52.2

Imperator Constantinus Augustus Proculusnak.

A szokásjognak (*consuetudo*) és a régóta fennálló joggyakorlatnak (*usus*) nem csekély tekintélye van, de ez sem elég arra, hogy felülbírálja a józan megfontolást (*ratio*) vagy a törvényt (*lex*).⁷⁵

319. április 24.

I. I. Á.

A PRAEFECTURÁK IRÁNYÍTÓINAK HIVATALI JOGKÖRÉRŐL

A *dominatus* idején a császári testőrség korábbi parancsnokai, a *praefectus praetoriók* szerepe jelentősen megváltozott. A birodalom igen szigorú és tekintélyelvű berendezkedésében és annak igazgatási rendszerében a 4. századtól kezdve kizárólag csak polgári feladatkört – bíraskodás, adóbehajtás – láttak el. A *praefectura* vezetői voltak, amelyek a birodalmi közigazgatási reformja után már közigazgatási egységekként jelentek meg. A *praefectura* számos provinciát fogtak át, s a hatékonyság fokozása érdekében ezeket *dioecesis*ekbe fogták össze, amely élére egy-egy *vicariust* neveztek ki. Ebben a 325-ös törvényben I. Constantinus (306–337, egyeduralkodó 324-től) a bíraskodáshoz kapcsolódó feladataikat, valamint annak alapelveit fejté ki. A hivatali hierarchiában a tartományok vezetői alárendelt szerepet kaptak a *praefectura* irányítóival szemben, akikhez így sérelem esetén a birodalom bármely alattvalója jogorvoslatért fordulhatott.

Codex Theodosianus 1.5.1

Imperator Constantinus Augustus Constantius *praefectus praetorió*hoz.

Rendeletben figyelmeztetjük a tartományok minden lakóját arra, hogy amennyiben a saját helytartóik (*proprios praesides*) semmibe vennék őket, amikor fellebbeznek hozzájuk, akkor a te méltóságodhoz (*gravitatem tuam*) fellebbezzenek, hogy a te méltóságod nyomban a tudomásunkra hozhassa, ha bebizonyosodik, hogy a helytartók hibája vagy akár hanyagsága miatt történt meg ez a dolog, hogy ezáltal azok megfelelően megbüntethetők legyenek.

Antiochia, 325. augusztus 9.

P. Gy.

---

⁷⁵ A köztársaság idején a nép hozza a törvényt, így a nép (jog)szokása meg is változtathatja azt, a császárkorban, különösen a *dominatus* idején, a törvény már a császár akaratával egyenértékű, így elfogadhatatlan, hogy a nép felülbírálja.

A CSÁSZÁRI FELÜGYELET ALATT ÁLLÓ HIVATALNOKI HIERARCHIÁRÓL

A szabályozott és ellenőrzött parancsnoki láncolaton alapult a sikeres közigazgatási rendszer a késő császárkorban. I. Constantinus megszüntette a Diocletianus-féle *tetrarchia* rendszerét és visszaállította az egyszemélyes uralmat, azonban fenntartotta az állam korábbi közigazgatási felosztását. Forrásunkban Constantinus útmutatást nyújt a *vicarius*sainak, az egyes közigazgatási egységek (*dioecesis*) vezetőinek. A *vicarius* – megtisztelő címére a „te méltóságod” kifejezéssel utal a rendelet – tisztsége és hivatala magasabb volt a tartományok helytartóinál, minthogy a *dioecesis*ek több *provincia*t is magukba foglaltak.

Codex Theodosianus 1.15.1

Imperator Constantinus Augustus Silvius Paulus *magister Italiae*nak.

EGYEBEK UTÁN. Annak érdekében, hogy ne terheljük tovább az efféle császári leiratok (*rescripta*) tömegei a más foglalatosságokkal elfoglalt méltóságodat, jónak láttuk, hogy a te méltóságodra egyedül csak azokat az ügyeket bizzuk, amelyekben egy tekintélyesebb személy háttérbe tud szorítani egy kevésbé befolyásos és alacsonyabb rangú bírót, vagy amelyekben olyan dolog kerül felszínre, amit a tartományi bíróságon (*in praesidali iudicio*) nem lehet befejezni, vagy amit – bár ugyanazok a helytartók sokáig tárgyaltak – a te színed előtt kell befejezni.

Nicomedia, 325. február 25.

P. Gy.

A VÁROSI VEZETŐ RÉTEG (*CURIALISOK*) TERHEI

A városok voltak azok a kapcsolódási pontok, ahol a császári adminisztráció összekapcsolódott a helyi kultúrákkal és a környező vidék lakosságával. A *curialisok*, a helyi vezetőréteg tagjai, akik a városi tanácsot alkották, igen fontos szerepet játszottak az állam működtetésében, pl. az adószedésben. Ezért nem engedték meg számukra, hogy elhanyagolják a városukkal szembeni hagyományos kötelezségeiket és feladataikat. Ez a leginkább pénzügyi kötelezettség elviselhetetlen terheket jelentett egy *curialis* számára.

Codex Theodosianus 12.1.144

Ugyanezen Augustusok⁷⁶ Ennoius *proconsul Africae*nak.

---

⁷⁶ Arcadius és Honorius. A következő szemelvényben pedig Honorius és II. Theodosius.

Annak érdekében, hogy városaik kárára a városi polgárok ne vándoroljanak el hosszú időre, és hogy ne is vállaljanak magukra hivatali szolgálatot (*militiam sociantur*),⁷⁷ a (távollevők) vagyonát oda kell ítélni a városi tanácsuknak (*curia*) a közkötelezettségeik és a közterheik kiadásainak fedezésére (*pro munibus et oneribus*), kivéve, ha öt éven belül visszatérnek a saját városukba.

Mediolanum, 395. május 16.

Codex Theodosianus 12.1.184

Ugyanezen Augustusok Asclepiodotus *praefectus praetorió*nak.

Kívánatos, hogy a városi tanácsstagok (*curiales*) és a tartományi tisztviselők (*cohortalini*)⁷⁸ bármikor – akár a kiváltságuk és az előre magukra vállalt hivatali szolgálat meghatározott ideje előtt, akár a szolgálati idejük letelte után – született gyermekei eredeti jogállapotukat kövessék, minthogy az is bőven elég viszonzásul a szüleiknek, hogy a mi kegyességünk mentességet (*vacatio*) adott számukra.

Constantinopolis, 423. április 15.

P. Gy.

AZ ÁLLAM HIVATALI SZERVEZETÉBE VALÓ BELÉPÉSRŐL

A *dominatus* korában nagy gondot fordítottak arra, hogy a császári szolgálat tagjai szigorú vizsgálaton keresztül szerezzék meg hivatali posztjukat. Ez a 383-as törvény jelzi számunkra, hogy a *curialis*ok nem vállalhattak munkát a mentességet biztosító hivatalokban a kötelező városi szolgálataik rovására. A hivatalra pályázónak előtte egy körültekintő vizsgálat során bizonyítania kellett, hogy nincsenek a városa felé fennálló kötelezettségei, közfeladatai.

Codex Theodosianus 7.2.1

Imperator Gratianus, Valentinianus és Theodosius Augustusok Postumianus *praefectus praetorió*nak.

---

⁷⁷ A *militia*, „hadí vagy tábori szolgálat”, valamint „katonáskodás” klasszikus kori jelentése a késő császárkorban jelentésmódosuláson ment keresztül. I. Constantinus uralkodását követően a *militia* értelme bővült, ugyanis jelentése ezentúl kiterjedt a polgári közigazgatásra a különböző császári hivatalokban és a tartományi kormányzatokban is, amelyeket ekkortól már katonai mintára szerveztek meg. Időnként kifejezetten különbséget tettek a hadseregben folytatott szolgálat (*militia armata*) és a polgári vagy hivatali szolgálat (*militia cohortalis*, *palatina* vagy egyszerűen *militia*) között.

⁷⁸ A *cohortales* (*cohortalini*) alárendelt tisztviselők voltak a *praefectus praetoriók* és a tartományi helytartók hivatalaiban a késő császárkor idején.

Ha valakinek az lesz a szándéka, hogy hivatali szolgálatot vállal magára, akkor nyomban úgy tartsanak vizsgálatot származásáról és egész státuszáról, hogy ne titkolhassa el otthonát, családját és szüleit. És erre vonatkozóan ne adjanak neki hitelt csak a legtiszteletreméltóbb emberek (*honestissimi homines*) mindenben egyetértő tanúskodása mellett. Ugyanis így fog megtörténni az, hogy senki sem fog kitérni a városi tanács szolgálata elől és senki sem fog átpártolni a hivatali szolgálathoz, kivéve az, akit az oly körültekintő vizsgálat teljes egészében szabadnak állapított meg mind származására, mind pedig jogi státuszára nézve.

Constantinopolis, 383. július 19.

P. Gy.

A *QUAESTORI* HIVATAL MINTASZÖVEGE (*FORMULA*)

A birodalom legfontosabb törvénykezési hivatala a *quaestura* volt, melynek a vezetőjét *quaestornak* nevezték. Hivatalának természetébe nyújt betekintést Magnus Aurelius Cassiodorus (485–585), egy itáliai származású arisztokrata, aki a keleti gót uralkodót, Theodorikot szolgált a 6. század elején. A *quaestura* a késő császárkor idején elsősorban a *quaestor sacri palatii* hivatalát jelentette. A *quaestor sacri palatii* tisztsége először 354-ben bukkan fel a forrásainkban. A császári tanács (*consistorium sacrum*) vezetője, s a császár személyes képviselője volt különböző ügyekben. I. Valentinianustól kezdve a császár jogi tanácsadója és rendeleteinek megfogalmazója. A hivatal feladatairól, a *quaestor* és az uralkodó különleges kapcsolatáról számol be szerzőnk. Bár a beszélő hangja azé a Theodoriké, akinek Cassiodorus munkáját írta, a hivatal meghatározása, az uralkodásról és az azzal kapcsolatos elképzelésekről alkotott nézetek azonban sajátosan római természetűek.⁷⁹

---

⁷⁹ Cassiodorus *Variae Epistulae* című munkájának 6. és 7. könyve a legfontosabb állami hivatalok (pl. *consul*, *praefectus praetorio*, *curia palatia*, *curator civitatis* stb.) formuláit nyújtja a hivatali személyeknek. A *formula* forrásunkban „mintaszóveg” jelentésében szerepel (vö. *Praef.* 14), hiszen a benne foglaltakat szerzőnk hivatali utódainak szánta követendő mintául.

Cassiodorus: *Variae Epistolae* 6.5

1 Ha a tisztségek (*dignitates*)⁸⁰ annyira ragyogóak, amennyire figyelmünket élvezik, ha az uralkodó gyakori jelenléte az uralkodó érzelméről is tanúskodik, akkor a bírók⁸¹ egyike sem lehet annyira dicsőséges, mint ő (ti. a *quaestor*), akit társunknak fogadtunk elmélkedéseink során. Ugyanis másokra rábízunk a közpénzek felügyeletét, másoknak átengedjük a vitás ügyek meghallgatását, másokra átruházzuk a vagyonunk (kezelésének) jogait (*patrimonii nostri iura*), a *quaestura* hivatalát azonban, melyet saját hangunknak tartunk, teljesen a szívünkbe fogadjuk. 2 Szükségképpen ez (a hivatal) bizalmasan csatlakozik a mi elmélkedéseinkhez azért, hogy megfelelően tudja elbeszélni azt, amiről tudja, hogy mi gondoljuk. Lemond saját véleményéről, és úgy képviseli a mi akaratunkat, hogy (az emberek) azt gondolják, inkább tőlünk ered az, amit ő elmond. Ó, mily nehéz (a *quaestornak*) az, hogy alávetettként magáévá teszi az uralkodó szavait; hogy úgy képes ezt kifejezni, hogy a sajátunknak vélik (az emberek), és hogy azt a kegyes hazugságot követi el, mintha csak a közösség megbecsülésében lenne része.⁸² 3 Azonban gondoljátok csak meg, hogy mennyi tengerrel is jár ez a megbecsültség. Ha valamiben bizonytalanok vagyunk, akkor azt a *quaestortól* kérdezzük meg, aki a közösség szóbeszédének kincstára (*thesaurus famae publicae*), a törvények tárháza (*armarium legum*) és mindig felkészült a váratlan helyzetekre. Miként Tullius, az ékesszólás mestere mondja, „semmit sem tartok derekabbnak annál, hogy (a szónok) képes arra, hogy beszédével irányítsa az emberek gondolkodását, elnyerje jóindulatukat, rávegye őket arra, amit ő (a szónok) akar, és eltérítse őket onnan, ahonnan akarja”.⁸³ Ha ugyanis a szónok jellegzetessége az ékes és a nyomatékos beszéd azért, hogy képes legyen megindítani a bírókat, mennyivel ékeesebb beszédűnek kell lennie annak, akiről tudják az emberek, hogy a császár szándékának megfelelően figyelmzetteti az alattvalókat arra, hogy becsüljék a helyeset, és vessék meg a helytelent, a jókat vég nélkül dicsérik, a legrosszabbakat pedig szenvedélye-

---

⁸⁰ A *dignitas* elsődleges jelentése „tisztetel”, „tekintély”, amelyet a *magistratusok* és a *senátorok* élveztek a nép körében még a köztársaság korában. A késő császárkorban azonban a *dignitas* az állami közigazgatásban fontos szerepet játszó hivatalnokokat is jelentette.

⁸¹ Ehhez l. 48. jegyzet.

⁸² A szöveg pontos értelmezése bizonytalan, valószínűleg arról van szó, hogy egy kívülálló számára a *quaestor* pusztán a császár szócsövénec tűnhet, aki mint ilyen, megbecsülésben részesül. Valójában azonban a *quaestor* inkább a császár közvetlen munkatársa, így nem csak a megbecsülésben, hanem a munkában is része van. De ezt nem hangsúlyozza, saját szerepét nem emeli ki, eredményeit az uralkodónak tulajdonítja, ebben áll a „hazugsága”. (l. l. Á.)

⁸³ Cic. *De Oratore* 1.8.30.

sen vádolják? Mindezeket azért teszi, hogy a büntetés ritka legyen ott, ahol az ékesszólás ereje fölényben van. Legyen (a *quaestor*) az ősök legtudatosabb utánzója, az idegen szokásokat formálja át és a sajátjainkat őrizze meg a megkövetelt tisztaságukban. 4 Ezenkívül olyannak kell lennie a *quaestornak*, aki méltóképpen testesíti meg a császár személyét. Ha ugyanis megtörténne az – szokás szerint –, hogy mi írásban hallgatunk meg egy vitás jogi esetet (*causam gestis audire*), akkor milyen lesz a beszéd tekintélye, amely az uralkodó képviselőjeként a nyilvánosság előtt eljárhat? Szükséges számára a jogi képzettség és az óvatos beszéd is azért, hogy senkinek se kelljen megcáfolnia azt, amiről köztudott, hogy a császár döntötte el. Azonkívül szüksége lesz az állhatatosságra is azért, hogy semmilyen megvesztegetés és semmiféle fenyegetés az igazság ösvényéről le ne térítse őt. 5 Ugyanis az igazságosság megőrzése érdekében hagyjuk, hogy ellentmondjanak nekünk azok, akik egyébként engedelmességgel tartoznak. Ügyelj azonban arra, hogy annyi elméleti tudással rendelkez, amennyivel elfogadhatóan mindent alaposan meg tudsz magyarázni, ha megkérdeznék. Más hivatalnokok ugyanis jogi tanácsadók segítségére (*assessorum solacia*) szorulnak: ellenben a te méltóságod éppen hogy a császárnak nyújt tanácsokat. És ennek következtében a jártasságod és ékesszólásod híréből ösztönözve megadjuk neked, a mi Urunk támogatásával és ezzel a kihirdetéssel a *quaestori* hivaltalt: az iratok dicsőségét, az állam szentélyét, minden állami hivatal szülőanyját, a mértékletesség lakóhelyét, minden erény székhelyét. Ebben a szellemben járj el, és ekként törekedj arra, hogy hasonló legyél a fent említettekhez. 6 A tartományok ugyanis hozzád küldik el a kéréseiket. A *senatus* tőled kér jogi segítséget. Szemmel láthatóan még a jogilag képzett személyek is tőled várják el azt, amit már maguk is tudnak. Továbbá mindazoknak is szükséges megfelelned, akik történetesen jogorvoslatot (*legum remedia*) kívánnak tőlünk. Mialatt azonban mindezeket megteszed, az elbizakodottság ne ragadjon el, az irigység se mardosson, ne örülj mások veszteségeinek, mivel ami gyűlöletes a császárnak, nem lehet kedves a *quaestornak* sem. Beosztottként érvényesítsd a császár hatalmát. Habár a mi beszédünk felmagasztalt téged, mégis úgy beszélj, hogy azt tartsd szemed előtt, hogy előttünk mint bírók előtt fogsz majd számot adni, ahol egy büntetendő ember megkapja a jogos jutalmát, egy dicséretreméltó ember pedig abban a dicsőségben részesül, hogy őt becsületesnek tartják.

P. Gy.

ÁLLAMI SEGÍTSÉG A SZEGÉNY SZÜLŐKNEK

Az állam bizonyos esetekben megpróbált segítséget nyújtani azon szülőknek, akik a szegénység és kilátástalan helyzetük miatt arra kényszerültek, hogy gyermekeiket rabszolgának adják el. Constantinus e törvénye a birodalmi törvényhozás könyörületes oldalát tárja elénk.

Codex Theodosianus 11.27.2

Ugyanaz az Augustus⁸⁴ Menandrosnak.

Tudomásunkra jutott, hogy a táplálékot nélkülöző és az élelem hiányától szenvedő provinciabeliek eladják vagy zálogba adják saját gyermekeiket. Éppen ezért, ha bárkiről kiderül, hogy semmiféle családi vagyonnal nem rendelkezik és gyermekeit csak nehézségek árán képes eltartani, annak az államkincstár kell, hogy a segítségére siessen, mielőtt e szerencsétlenség áldozatává válna; oly módon, hogy a *proconsulok*, helytartók és kincstári hivatalnokok egész Africára kiterjedő hatalommal bírjanak, és mindenkinek, akiről megtudták, hogy szörnyű nyomorban él, juttassanak szükséges mértékű pénzadományt, valamint az állami raktárakból késedelem nélkül elegendő élelmet adjanak a rászorulóknak. Ugyanis ellenkezik a jellemünkkel, hogy megengedjük, hogy bárkit az éhség elpusztítson, vagy bárki az éhség miatt e hitvány gaztett elkövetésére vetemedjen.

Róma, 322. július 6.

V. F.

A COLONUSOK HELYZETE

A késő antikvitás időszakában (a 3–4. század fordulójától) a „*colonus*-státusz” jelentős változáson ment keresztül, melynek eredményeképpen röghöz kötött állapottá alakult át. Ellentétben a szabad római polgárokkal, a *colonusok* hosszabb időre nem hagyhatták el földjeiket, ugyanakkor a földbirtokosok sem foszthatták meg őket ingó és ingatlan tulajdonuktól. A *colonusok*nak különféle kötelezettségeik voltak uraikkal szemben, és saját tulajdonuk felett is csak korlátozottan rendelkezhettek. Természetesen nem minden földműves tartozott a *colonusok* közé, és az is lehetséges volt, hogy valaki „kilépjen” a *colonus*-státusból. A *colonus*-rendszer intézményében a gazdasági függőség és egymásrautaltság egész hálója szövődött össze, mely a középkori Európában létre-

---

⁸⁴ Constantinus.

jött feudális rendszer előfutárának tekinthető. Iustinianus e törvénye a *colonus* rendszerének alapvető sajátosságait tárja eléünk.

Codex Iustinianus 11.48.23

Ugyanaz az Augustus⁸⁵ Iohannes *praefectus praetorió*nak.

[...] 2 Továbbá azon földek birtokosai, melyeken ilyen *colonus*ok élnek, óvakodjanak attól, hogy ezen *colonus*okra valamilyen módon új szokást erőltessenek vagy velük erőszakoskodjanak. Ha ugyanis ez bebizonyosodik, és a földbirtokosok ellen bírói ítélet születik, akkor annak a *provinciá*nak a helytartója, ahol ilyesmit elkövettek, körültekintően gondoskodjon arról, hogy az elszenvedett sérelmet jóvátegyék; és arról, hogy a megszokott járadékot megtartsák: ugyanakkor a *colonus*ok számára ez esetben sem megengedett, hogy elhagyják azt a telket, ahol élnek. 3 Ezt mind a *colonus*ok, mind pedig bármilyen nemű és korú utódaik esetében elrendeljük, hogy a *colonus* leszármazottja, aki egyszer egy adott birtokon született, pontosan ugyanazon feltételek mellett maradjon meg a birtokon, melyeket idegen birtokokon élő ősei számára elrendelünk. [...]

(531–534)

V. F.

---

⁸⁵ Iustinianus.